

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Recensioner av doktorsavhandlingar

Den nya typen av doktorsavhandlingar föreligger i specimina av mycket växlande kvalitet. I dagspressen blir de litteraturvetenskapliga avhandlingarna och disputationerna numera endast undantagsvis föremål för bevakning. Det har allmänt ansetts av värde om fakultetsopponenterna för *Samlaren* fortsätter att göra summeringar av sina oppositioner, för vilka ju f. ö. universitetslektorer åtnjuter en mycket liten nedsättning av undervisningsskyldigheten. Redaktören har också som regel mött förståelse för sina anspråk, men ser sig likväl föranlåten att ånyo vädja om redobogenhet till medarbetarskap. »Rien n'est si désagréable que d'être pendu obscurément.»

Sigbrit Swahn: *Ryktets förvandlingar. Stiernhielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet – en studie i den litterära kritikens utveckling i Sverige.* (Litteratur Teater Film. Skrifter från Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund 8.) Akad. avh. Lund 1974.

Betydande diktares eftermäle är ett viktigt objekt för litteraturhistorisk forskning. Studiet av hur diktarna erövrar sina positioner i det litterära medvetandet, bibehåller dem eller förlorar dem för att kanske efter lång tid erövra dem på nytt tjänar inte bara att rikta blicken på de kvaliteter i diktarnas verk som olika generationer av läsare kunnat finna utan också att lyfta fram viktiga sidor av de litterära smakförändringarna. Sigbrit Swahn visar genom den titel och undertitel hon gett sin avhandling att hon rör sig med detta dubbla syfte. *Ryktets förvandlingar* är inte bara en studie över några 1600-talsdiktares rykte utan lika mycket en studie över den svenska litterära smakens förändringar från barock till romantik.

Undersökningar av detta slag kräver ett relativt långt tidsperspektiv. De har också ofta motiverats av mer genomgripande omvärderingar. Undersökningen av de svenska 1600-talsdiktarnas eftermäle fogar sig till de utländska arbeten om renässans- och barockdiktares reputation som kommit under senare år, Duncans om de metafysiska diktarna, Dehennins om Gongora, Trunz' och Lundings arbeten om den tyska barocken. Det är en svaghet i Sigbrit Swahns avhandling att hon aldrig refererar till dessa, då undersökningen där-

igenom förlorar i perspektiv. Särskilt beklagar man att hon inte använt R. A. Katz' bok om *Ronsard's french critics: 1585–1828* (Genève 1966), då den berör en till stor del parallell företeelse, arbetar med samma kritiska material som Swahn gör framför allt i inledningskapitlet om den franska bakgrunden och kunde ha gett viktig metodisk vägledning.

Liksom Katz har Sigbrit Swahn gjort halt med romantiken. Det går väl att försvara, då romantiken innebar en till stor del bestående förändring i värderingarna, men författaren har inte själv gett någon motivering för denna begränsning. Inte heller motiverar hon en annan avgränsning, den att låta avhandlingen gälla tre diktare och inte fyra, fem eller svensk barock som helhet. Valet av några få viktiga poeter har klara fördelar men läsaren vill veta varför författaren valt denna metod och framför allt varför hon valt just dessa tre företrädare. Man får inte klart besked om avhandlingen har ett partikulärt syfte eller det mera generella att följa värderingen av den svenska barocklitteraturen under något hundrat år. Läsningen av avhandlingen visar att det partikulära syftet har övervägt, men många gånger känner man detta som en brist. Man ville gärna få bättre besked om 1600-talsdiktarnas inbördes positioner. Saknade – låt oss säga – gustavianerna sinne för hela 1600-talslitteraturen eller endast de behandlade diktarna? Vidgandet av ramen hade inte behövt betyda mycket merarbete. I själva verket tvingas författaren ofta att jämföra de behandlade diktarnas ställning med andras, t. ex. Columbus, Spegel och Dahlstierna.

För min egen del – jag medger då att jag är beroende av vår tids perspektiv – hade jag i varje fall gärna sett att gruppen utökats med Dahlstierna. Det är förvånansvärt hur länge denne den mest extreme barockdiktaren behåller en aktad ställning. Kan förklaringen vara att 1700-talets pseudoklassicism har vissa djupgående likheter med en barock av det slag Dahlstierna företräder?

En viktig del av avhandlingen rör vad man kunde kalla klassikerbildningen eller som författaren kallar det positionen på Parnassen. Materialet för undersökningen utgörs ofta av sådana positionsbestämningar, de flesta anförda s. 138 ff., den mest berömda, fru Nordenflychts, s. 249. Stiernhielm framstår under alla de undersökta perioderna som klassiker i den meningen att alla känner till honom även om han inte längre ses som föredöme eller läses. Som förebild detroniseras han först vid mitten av 1700-talet av Dalin, och Dalin kort därefter av Creutz och Gyllenborg. För behandlingen av klassikerbildningen hade man önskat referenser till annan forskning över ämnet, främst Karl Erik Rosengrens avhandling. Man hade också önskat en mera analytisk behandling av problemet. Vilken är drivkraften till att man söker hålla traditioner vid liv, att man ständigt går tillbaka till gamla diktare, att omvärderingar sker? Hur motiveras litterära omdömen? Endast i vissa fall tar författaren upp sådana frågor, såsom när hon visar hur nationalistiska tankegångar ligger bakom försvaret av Stiernhielm eller hur romantikerna använder Stiernhielm som vapen i sin revolt mot etablerade värderingar. Men varför fortsätter man 1700-talet igenom att framhålla 1600-talsförfattarnas betydelse? Är det behov att skapa trygghet och kontinuitet – man lägger märke till den ofta återkommande fadersmetaforen –? Och varför var de mondäna kritikerna mer lyhörda för nya signaler?

Avhandlingen inleds med ett stort kapitel kallat Den franska bakgrunden. Där tecknas den franska smakutvecklingen under 1600-talet. Syftet är dubbelt: att framställa den franska kritik som den svenska 1700-talskritiken efterföljer och att ge ett paradigm för framställningen av den svenska kritiken. Men längre fram under 1700-talet har fransk kritik inte längre denna rang som förebild, och under romantiken är den tyska kritiken den vägledande. Någon motsvarande teckning av tysk (eller allmäneuropeisk) bakgrund för de senare perioderna får vi inte. Det skapar en besvärande obalans.

Den egentliga avhandlingen är uppdelad på tre långa avsnitt, ett om Stiernhielm, ett om Lucidor och Runius och ett som bär rubriken: »Romantiken ser på Stiernhielm, Lucidor, Runius». Denna uppdelning är väl inte oantastlig. Då Stiernhielm och Lucidor–Runius skiljs åt under 1700-talet borde de göra det även under romantiken. Förfat-

taren har sett hur viktigt det är att veta hur eftervärlden fick sin bild av de behandlade diktarnas verk och har därför redogjort för trycken. För Lucidors och Runius' del sker det på den riktigaste platsen, i inledningen till motsvarande avsnitt. Men Stiernhielmstryckens roll diskuteras först i tredje partiet av Stiernhielmskapitlet, efter ett stycke om Stiernhielm och den orimmade versen. Det finns andra dispositionella brister. Problemet Stiernhielm och den orimmade versen får en egen behandling medan andra viktiga aspekter inte får det, utan ligger insprängda där man knappast väntar det, Resultatet har blivit att den som vill få en samlad bild av vad som värderas och av värderingsgrunderna måste excerpera hela avhandlingen.

Avhandlingen har också som jag ser det fått en olycklig slagsida mot det anekdotiska. Den lämnar rikt utrymme åt de mer eller mindre autentiska notiserna om Stiernhielms practical jokes, hans påstådda ateism och roll som prästfruförförare liksom åt hans pornografiska diktning, som knappast kan ha bestämt synen på Stiernhielm som diktare så som man frestas tro av avhandlingen (s. 118 ff.). Det anekdotiska är kanske mer berättigt i avsnittet om Lucidor och Runius men även där gör det bilden skev. Så väsentliga sidor av 1700-talskritiken som värderingen av fantasi, höga tankar och metaforer kommer otillbörligt i skymundan.

I 1700-talskritiken skiljer författaren ut två linjer, en mer lärd, knuten till universitetsundervisningen och mer positiv mot det gamla, en mer mondän, representerad av författare och ämbetsmän med umgänge i salonger eller vid hovet och modernare, präglad av framgeströmmen och idealen begriplighet och biensance. Denna uppdelning är viktig och giltig men först under gustaviansk tid, då man finner en klar skillnad mellan kritiker som Kellgren, Leopold och Blom å ena sidan och de akademiska kritikerna å den andra. Men i framställningen av denna period, då författaren så väl hade behövt distinktionen, gör hon inget bruk av den. I avsnittet »Stiernhielm på den svenska parnassen» förs en rad olika kritiker fram. Omdömena skiftar. Men läser man noga finner man att det består en klar skillnad mellan kritiker ur de båda lägren, en skillnad som Leopold själv framhåller i ett (s. 170) citerat uttalande. I kapitlet om Lucidor och Runius har författaren använt sig av distinktionen. Men jag är inte övertygad om att alla kritiker är rätt inplacerade. Borde inte Olof Celsius d. y. och Sahlstedt placerats bland de lärda? Och varför ställs Lagerlöf som portalfigur för de lärda? Det går en klar linje från honom över Triewald, Dalin m. fl. fram till Kellgren och Leopold.

Sigbrit Swahn har såvitt jag kan döma gjort en mycket grundlig genomgång av den svenska kritiken under 1700-talet och de första årtiondena av

1800-talet. Det har inte varit någon lätt uppgift. De viktiga kritiska uttalandena ligger ofta på ställen där man inte väntar finna dem, i de lärdas korrespondens, i arbeten om svensk historia, i handskrivna kommentarer till olika arbeten. Om vi inte sett det tidigare får vi nu klart se hur angeläget en modern bred framställning av den svenska litterära kritiken vore – Gunhild Berghs arbete är helt otillräckligt. Författarens tolkningar av materialet förefaller också vanligen riktiga, ibland dock alltför perspektivlösa. Några svårare feltolkningar måste dock påpekas. En risk vid en studie av denna typ är att en kritisk värdering betraktas fristående, utan hänsyn till de omständigheter som ligger bakom. Författaren har inte alltid undgått denna risk. Hon gör s. 172 ett nummer av skillnaden mellan Nordins värderingar i dennes tre minnesteckningar. Men skillnaden är lätt att förstå om man betänker att minnestecknaren alltid var skyldig att framhäva föremålets förtjänst och att detta gärna skedde genom viss nedlåtenhet mot det föregående. Gyllenborgs och Oxenstiernas omdömen om Runius ges också otillbörliga proportioner då de görs till pelare för en rubrik »Runius åter i Sångens tempel», som om de båda diktarna velat göra en omvärdering av Runius. Förklaringen till diktarnas intresse är delvis den att Runius en gång besjungit deras älskade Skenäs. Inom parentes kan tilläggas att Gyllenborg hyllar Runius även i Sommarqvåde där ett par citat ur Blomsterdröm fogats in.

Av Franzéns bekanta Stiernhielmstrof i andra versionen av Sången över Creutz gör författaren en överraskande nytolkning. Strofen skall, menar författaren, läsas som uttryck för en negativ syn på Stiernhielms insats. Stiernhielm hade drivit poesiens blomma alltför hårt, med konstlad värme (s. 181). I och för sig är tolkningen inte omöjlig. Atterbom kom sedan att kritisera det alltför konstmässiga hos Stiernhielm, utifrån sina värderingar av naturpoesi och med genial blick för egenskaperna i Stiernhielms diktning (se förf.:s utmärkta, väl nyanserade utredning s. 320 ff.). Det vore inte helt otänkbart att denna syn kunde finnas i Franzéns komprimerade rader. Men författaren har endast ett litet konkret stöd för sin tolkning – och det stödet är ett misstag. Det är det lilla orden *undan*: »Ack! men de förtvina/Undan vården, STJERNHIELM, af din hand». Författaren vill ge detta *undan* betydelsen 'under' och anför ett ställe ur Oxenstiernas dagbok: »Jag är undan min Informators färla», som hon funnit i SAOB:s excerpter. Hade hon gått till källan hade hon fått den klagande fortsättningen: »och gramaticans hot och har endast min egen vilja att följa». SAOB:s excerpter ger endast ett belägg på *undan* i betydelsen 'under' och det är därför högst osannolikt att Franzén skulle ha lagt in

denna betydelse. Franzén skulle ha lagt in denna betydelse. Franzén har rimligen – så som vi läst det hittills – menat, att det nordiska klimatet var sådant att poesiens blomma inte kunde leva i Sverige när den inte längre njöt Stiernhielms ömma vård.

Kapitlet om romantiken är det säkrast genomförda. Särskilt intresse har kanske romantikens Lucidorbild. Författaren diskuterar på några ställen hur bilden av Lucidor som rusets och ruelsens skald har uppkommit – den fanns redan på 1700-talet. En gång vill hon så vitt jag kan se utan rätt finna den i Celsius' anteckningar från 1740-talet (s. 202), en annan gång hänvisar hon, med större rätt, till den roll trycket Lucida intervalla, med dess egendomliga titel, kan ha spelat. Nyaste forskning, senast Esbjörn Belfrages i hans dateringar av Spegelmanuskripten, har gjort det högst osannolikt att det är Spegel som samlat dessa Lucidors psalmer och gett dem titeln Lucida intervalla. Spegel skulle då ha varit den förste som såg Lucidor som ruelsens skald. Intressant är emellertid vad romantiken gör av titeln. Hammarskjöld talar om »några andeliga Sångere, dem han [Lucidor] lærer hafva utgifvit under den egna titeln Lucida intervalla». Hos Atterbom försvinner »lärer»: »den Olycklige utgaf sjelf några qväden under titeln lucida intervalla». Dessa för romantikens patetiska syn så karakteristiska detaljer har författaren inte berett plats i sin framställning, trots att alla uppgifter är lättillgängliga i Sandwalls Lucidorkommentar.

Avhandlingen innehåller några misstag och fel-läsningarna av sådan art att jag inte kan gå förbi dem. Nordenflychticitet s. 230 har en hänvisning till SFSV III s. 107. Det skall vara SFSV XI häfte 5 s. 107. S. 85 citeras Lagerbrings Swea Rikes Historia 2:a upplagan 1778. Någon sådan av 1778 finns inte. Det skall vara Sammandrag af Swea rikets historia – ett helt annat arbete – som kom ut 1773 och kom i andra upplaga 1778–80. S. 49 och 109 anförs Scaligerana och det antas att det rör sig om uttalanden av samma Scaliger som skrivit poetiken, alltså Julius Caesar Scaliger. Det är i stället Joseph Justus. På två ställen, s. 223 och 226, citeras uttalanden av Lidén som författaren tror gälla Lucidor och därför supplerar med Helicons blomster. Men uttalandena gäller Brobergen och hans diktsamling.

Avhandlingen *Ryktets förvandlingar* täcker ett till största delen tidigare utforskat område och har som genre betraktad få föregångare i svensk litteraturforskning. Detta har inneburit svårigheter för författaren, svårigheter som hon väl inte helt lyckats bemästra. Dispositionen har synbarligen vållat problem. Perspektivet är genom att särskilt den tyska bakgrunden inte fått tillbörlig plats skevt för de senare perioderna. Avhandlingen in-

nehåller en del förhastade tolkningar och andra misstag. Men i allmänhet är tolkningarna säkra. Författaren har gjort en grundlig inventering av materialet och hon har nyttjat det på ett intelligent sätt. Till avhandlingens förtjänster hör den rika illustreringen, som dock hade fått ännu större värde om kommentarerna till Lucidor och Runiusporträtten gjorts mera konkreta.

Bernt Olsson

Ruth Nilsson: *Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren*. Kvinnohistoriskt arkiv 10. CWK Gleerups Bokförlag. Lund 1973.

Ruth Nilsson behandlar i sin avhandling kvinnouppfattningen i Sverige under 1600- och 1700-talen. Det är ett enormt, delvis helt obearbetat ämne av stor betydelse att få kartlagt.

Som bekant har det funnits en debatt i vår västerländska kultur om kvinnans s. k. »bestämelse» allt sedan antiken. Under den period RN behandlar förs debatten in i vårt land. Feministiska idéer när Sverige och brytningen med den patriarkala kvinnouppfattningen börjar. Den ideologiska bakgrunden till 1800- och 1900-talens kamp för kvinnofrigörelse förbereds. Avhandlingen belyser således den svenska förhistorien till den utveckling mot jämställdhet mellan könen som fortfarande pågår över hela världen, och som författare under olika tider varit engagerade i.

Avhandlingens disposition är enkel och klar. Efter ett inledningskapitel om inflytelserika ideologiska ståndpunkter utomlands, behandlas debatten i Sverige i icke skönlitterära texter i fyra, kronologiskt upplagda kapitel. Med dem korresponderar fyra kapitel om skönlitterära texter, där endast ett litet fåtal författare tas upp, huvudsakligen drottning Kristina, Sophia Elisabeth Brenner, Hedvig Charlotta Nordenflyckt och Anna Maria Lenngren. Mera i förbigående kommer några manliga författare in i bilden (Gustaf Rosenhane, Kolmodin, Dalin, Gyllenborg och Thorild).

Många och hårda begränsningar i metod, texturval etc. har blivit nödvändiga med ett så överdimensionerat avhandlingsämne.

Den metod RN valt bör ses i ett metodhistoriskt sammanhang. I Sverige har vi vid studium av författarens kvinnosyn inte odlat ämnen av en sådan omfattning och sysslat med så tidiga epoker som man gjort utomlands. Det tycks som om tider av livlig debatt om kvinnans ställning i samhället inspirerat till forskning rörande kvinnor och kvinnouppfattningar. Röstströrelsen – den kanske starkaste kvinnorörelse som hittills existerat – var en sådan tid. Anmärkningsvärt många av de verk RN stöder sig på och nämner bland sina utgångs-

punkter tillkom redan på 1910- och 1920-talen (Abensour, *La femme et la féminisme avant la révolution*, 1923; Kluckhohn, *Die Auffassung der Liebe in der Literatur des 18. Jahrhunderts* . . ., 1922; Reynolds, *The learned Lady in England 1650–1760*, 1920; Crohns, *Legenden och medeltidens latinska predikan och »exempla» i deras värdesättning av kvinnan*, 1915).

Det har fallit sig naturligt för RN att i sin metodik närmast anknyta till de traditionella idéhistoriska och komparativa metoder, som används i dessa verk – inte till de litteratursociologiska och andra nyare metoder för analys av könsrollsattityder som utarbetats i Sverige under 50-talet och i Danmark och USA under 70-talet. Metodiska begränsningar har endast ofullständigt redovisats och motiverats i inledningen. Att avhandlingens ämne ter sig modernt hindrar således inte att det är ett lärdomsprov av traditionell typ.

Fyra centrala frågeställningar undersöks i varje text, skönlitterär och icke skönlitterär, tvärs igenom hela avhandlingen: 1) Hurdan är kvinnans natur beskaffad? 2) Vilken uppfostran skall hon få? 3) Vilket skall vara hennes verksamhetsområde? 4) Hurdan skall hennes relation till mannen vara särskilt i äktenskapet? Frågebatteriet har övertagits från tidigare forskare och har mest konsekvent använts i ett lärdomshistoriskt arbete (Ruth Kelso, *The Doctrine for the Lady of the Renaissance*, 1956), där renässansens livliga »kvinnosaksdebatt» sorterats upp i vad som var höger och vänster i varje fråga.

De fyra frågorna är i hög grad relevanta också för de decennier RN undersöker. Bakom dem döljer sig själva kärnfrågan: Är kvinnans »natur» av en lägre beskaffenhet än mannens och är det således rimligt, att hon utestängs från utbildning, myndighet, ekonomisk självständighet, yrkesverksamhet, ämbeten och inom äktenskapet är helt underordnad mannen?

Tyvär har RN i motsats till Kelso givit föga plats åt uppsortering av alla de olika ståndpunkter hon refererar. Metoden fullföljs inte, vilket gör forskningsresultaten onödigt svåra att överblicka. Urvalet av texter har dessutom gjorts så, att progressiv, feministisk kvinnosyn dominerar, medan i Sverige den konservativa, patriarkala kvinnouppfattningen var förhärskande under de två århundradena. Avhandlingens titel »Kvinnosyn i Sverige» kan således ge anledning till missförstånd.

Vid disputationen motiverade RN sitt texturval på följande sätt: Den konservativa kvinnosynen är mindre intressant ur idéhistorisk synpunkt, eftersom den vanligen utgorde ett omedvetet och osjälvständigt upprepande av antikens, Gamla Testamentets, Paulus' och kyrkofädernas uppfattning, eller helt enkelt återspeglade vad som föreskrevs i dåtidens lagar och kyrkliga förkun-